

Wennerström och Cambridge Five spionerna

I England var vid den här tiden i stort sett hela underrättelsetjänsten med organisationerna MI5 och MI6 i spetsen infiltrerade av KGB och GRU.¹ MI5 var Englands kontraspionage och MI6 var avdelningen för underrättelsetjänsten med det egentliga namnet SIS, Secret Intelligence Service.

1965 ansåg amerikanarna att både MI5 och MI6 befann sig i ett katastrofalt skick.² Under bara fyra års tid hade en rad spionskandaler skakat båda dessa organisationer. Förutom "Cambridge Five" ringen, spionerna Vasall och Blake så var det minst fyra spioner till som nyligen avslöjats och många fler som misstänktes. Till och med premiärministern själv, Labour regeringens ledare, Harold Wilson, granskades noga (läs mer om det i Peter Wrights bok). Spionavslöjandena kom som en följd av en rad avhopp från KGB och GRU som exempelvis KGB officerarna Golitsyn, Krivitsky och Volkov.

I Polen hoppade den militära underrättelsetjänstens andre man, Michael Goleniewsky, av och dessutom fanns det stora Venona materialet från NSA att tillgå. Venona materialet bestod av avkodad sovjetisk diplomattrafik och avslöjade bland annat vilka sovjetiska spioner och kontaktmän som fanns i de olika länderna. Allt detta fick senare också svenska Säpo tillgång till. Säpo fick dessutom genom sin kontaktman Otto Danielsson intervjua några av avhopparna.

Från England kom exempelvis underrättelseinformation om en stor spionring i Sverige med sex medlemmar.³ Ett annat tips kom från Östberlin i oktober 1963 där en person påstod sig arbeta inom den grekiska underrättelsetjänsten. Det framkom i ett hemligstämplat förhör med Säpo att när personen nyligen varit i Östberlin fick han från två östtyska officerare inom Volkspolizei höra att Wennerström skulle haft fyra svenska officerare som medhjälpare.⁴

Det kom även in misstankar mot underrättelseofficerare både på Försvarsstabens inrikes och utrikes avdelningar och de placerades genast på Säpo:s observationslista.⁵

Frågan är om vår egen militära säkerhetstjänst, försvarsstabens inrikesavdelning, fick del av denna information då engelsmännen och amerikanarna redan på den tiden misstänkte att underrättelsetjänsten i Sverige var genomsvad av sovjetiska spioner.

Det var generellt bara ett fåtal personer som fick del av denna exklusiva utländska underrättelseinformation just på grund av dess känsliga natur och informationen överlämnades oftast muntligt till betrodda källor.⁶

Hos säkerhetspolisen var det bara Säpo-chefen P-G Vinge och byråchefen Otto Danielsson som fick del av denna information på 60-talet. På 70-talet var det istället Rikspolischefen, Carl Persson samt chefen för kontraspionaget, Olof Frånstedt.⁷

¹ Spionfångaren, Wright 1987, sid 233(digital-pocket).

² The Sword and the Shield, The Mitrokhin Archive, Andrew/Mitrokhin 1999 (pocket).

³ Säpoarkivet, P4599 Wennerströms personakt, FB15 förhörprotokoll supplement.

⁴ Säpoarkivet, P4599, Wennerströms personakt, förhörstips.

⁵ Intervju f d byrå B kontraspionageschef Olof Frånstedt 2006.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

I början av 60-talet fanns det enligt avhopparen Volkov och Venona-materialet, två högt uppsatta och viktiga agenter på brittiska UD och sju viktiga agenter inom underrättelsetjänsten i Storbritannien. Samtliga greps så småningom. I Sverige fanns det två misstänkta agenter på UD. Wennerström var en av dessa och dessutom misstänktes flera i den svenska militära underrättelsetjänsten. Man misstänkte även några på FRA.⁸ Alla dessa agenter kunde ryska, de kände varandra väl och bara några få av dem har gripits. En av de engelska agenterna är enligt Venona-materialet avdelningschef inom MI5 i England och en annan är avdelningschef på MI6, nämligen den senare avslöjade chefen på sektion 9, Kim Philby.

Enligt bokförfattaren och MI5 tjänstemannen, Wright, kan alla människor definieras genom sina vänner. Det vill säga, om en person har vänner som är spioner är han med stor sannolikhet själv spion.⁹

Innan jag tog mig an det omfattande Wennerströmarkivet sökte jag upp information om utländska spioner och spionringar för att få lite bakgrundskunskap om KGB och GRU:s arbetsmetoder. En av de mest kända spionringarna är engelska Cambridge Five, de fem studenterna på Cambridge som redan på trettioalet i unga år började bearbetas av KGB:s erfarna agentvärvare. Den förste av dessa agenter var Kim Philby.¹⁰

Philby tog examen från Trinity college i Cambridge, 1933 och reste sedan till Wien för att kämpa mot fascismen. I Wien träffade han och gifte sig med en ung kommunist med KGB anknnytning, Litz Friedman. Litzis väninna presenterade Philby för KGB värvaren Arnold Deutsch eller "OTTO" som var hans kodnamn. När paret Philby sedan återvände till England var Litzis väninna, med KGB kodnamnet "EDITH", redan där. EDITH hade gift sig med en annan rekryterad KGB agent, en läkare vid namn Alex Tudor Hart.¹¹

Det var Tudor Hart som i juni, 1934 hade tagit med Philby till ett möte med Deutsch i Regent's Park och där sagt till honom: "Vi behöver folk som kan penetrera bourgeoisiens institutioner. Penetrera dem åt oss".¹²

I detta tidiga skede hade inte Deutsch berättat för Philby att han var på väg in i en karriär som sovjetisk agent utan istället hade Deutsch gett Philby intrycket av att han ingick i Kominterns (kommunist-internationalen) underjordiska krig mot fascismen.¹³

Detta var ett typiskt mönster för värvning av en agent och som gör att det ibland är svårt för agenterna att senare berätta var och hur de egentligen värvades. Plötsligt upptäcker de en dag att de är KGB agenter och det kan ta många år innan de får reda på vilken organisation de tillhör. En del såg aldrig sig själva som agenter för Sovjetunionens underrättelsetjänst utan istället som arbetandes för världs-socialismen eller kämpades mot fascismen i världen. En del agenter, ofta

⁸ Säpoarkivet, personakt Nils J (namn borttaget).

⁹ Spionfångaren, Wright 1987 sid 321 (digitalpocket).

¹⁰ The Sword and the Shield, The Mitrokhin Archive, Andrew/Mitrokhin 1999 sid 58 (pocket).

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid sid 62.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

homosexuella, erkände sig inte ens till socialismen då det istället var deras starka hat mot fascismen som var den avgörande faktorn. Därav hjälpte de sin fiendes fiende mer eller mindre omedvetet. Allt enligt de sovjetiska KGB och GRU avhopparna.

”The only way to fight fascism is communism”, lär Kim Philby ha sagt 1934 och det illustrerar bra hur tongångarna gick på den tiden. Mussolini och Hitler var på stark frammarsch på trettioalet och fascistiska strömningar bredde ut sig över Europa. Homosexuella, judar och andra avvikande kände flåset i nacken.

Philbys första uppdrag var att bryta alla synliga kontakter med socialister, däribland många av hans tidigare vänner och istället försöka vinna erkännande hos de pro-tyska och pro-fascistiska nätverken.¹⁴

I Cambridge Five ringen ingick förutom Kim Philby även Anthony Blunt och Guy Burgess. De båda var homosexuella. Vidare ingick Donald Maclean som var bisexuell och eventuellt John Cairncross. Samtliga utom Cairncross kom från den engelska överklassen. Cairncross har pekats ut som den femte mannen i Cambridge Five ringen. Problemet är dock att Cairncross först var spion på Bletchley Park, föregångaren till GCHQ som är Englands motsvarighet till vårt FRA, och kan därför ha ingått i ytterligare en spionring. Cairncross ingick inte i kamratgruppen på Cambridge.

När jag började forska om Cambridge Five parallellt med Wennerström-ärendet, slog det mig hur stora likheter som fanns mellan dessa två spionaffärer.

Jag fick intrycket att det funnits en övergripande plan från sovjetisk sida om hur man skulle gå till

väga när det gällde värvningar och upprättandet av spionnätverk i utlandet. KGB och GRU:s officerare hade alla genomgått samma skolor i Moskva och då framförallt KGB:s egen högskola för utländska agenter och agentvärvare. Om en agentvärvare placerad på en sovjetisk ambassad i utlandet inte lyckades värva några agenter inom en utsatt tid skickades han omgående hem igen. Det satte stor press på agenterna och inte oväntat genomfördes många lyckade värvningar när det bokstavligen handlade om liv och död.

Cambridge Five spionerna skulle alla begrava sitt förflutna, speciellt som det fanns kommunistiska inslag i deras bakgrunder. Ju viktigare agenten var desto noggrannare skulle hans bakgrund begravas. Sedan skulle de skaffa sig ”förklädnad” (disguise) genom att exempelvis gå med i nazistiska grupperingar, gärna hos överklassen. Cambridge agenterna Anthony Blunt och Donald Maclean nådde ända in i engelska kungahuset. Det senare var på trettioalet mycket tysk-vänligt liksom också det svenska kungahuset med arvprinsen, Gustaf Adolf i förgrunden.¹⁵ Wennerström var Gustaf Adolfs adjutant under flera år på fyrtioalet och när arvprinsen tragiskt omkom i en flygolycka, 1947, var Wennerström en av dem som bar kistan vid begravningen. Detta skulle i så fall, lite ironiskt, betyda att arvprinsen bars till sin sista vila av en sovjetisk GRU-agent.

Wennerström satt på raden bakom Kung Gustaf VI Adolf i kyrkan under begravningsakten.¹⁶ Stig Wennerström var sannolikt medlem i den nazistiska organisationen ”svensk opposition” under kriget, ledd av Per Engdahl och som förespråkade en svensk version av den italienska fascismen. Även Wennerströms

¹⁴ Ibid sid 59.

¹⁵ Han som aldrig fick bli kung, Per Svensson 2006.

¹⁶ Säpoarkivet, P4599, Wennerströms personakt.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

farbror Torsten Wennerström och Stigs bästa vän Boo D finns med i medlemsregistret.¹⁷ Cambridge Five spionerna umgicks medvetet med utpräglade antikommunister. Precis på samma sätt valde Wennerström noga umgänge på sin hemort, Djursholm. På Flygstaben var det uteslutande borgerliga kollegor, allt enligt KGB:s instruktioner.

Kim Philby och Guy Burgess i Cambridge five var båda journalister en period under sin "uppbyggnadsfas". Wennerström å sin sida skrev i Stockholms-tidningen under kriget och skrev även ett par böcker. Philby och Burgess var mycket "tyskvänliga" i sitt skrivande och Wennerström ansågs av sina kollegor på tidningen som tydlig antikommunist i sin inriktning.¹⁸

Cambridge Five gruppen värvades av agentvärvaren, Arnold Deutsch eller "OTTO" som var hans kodnamn i KGB. Han var jude och uppväxt i Österrike och starkt antifascistisk. Deutsch uppgav officiellt att han var affärsman.¹⁹

Det intressanta är att MI6 chefen, Kim Philby hela tiden var övertygad om att han var en hög militär inom den sovjetiska underrättelse-tjänsten och med generals grad. När han senare hoppade av till Sovjet 1963 upptäckte han till sin stora besvikelse att han hela tiden varit civil agent. Wennerström som jämförelse, angav efter sitt gripande, 1963, att han var general inom GRU vilket absolut inte stämde utan bara var något som hans GRU handledare

använde sig av i sin bearbetning av den fåfänge Wennerström.²⁰

Moskva ville infiltrera det engelska Kungahuset och lyckades också med detta genom Anthony Blunt som blev ansvarig för Drottningens konstsamling.

Wennerström lyckades infiltrera det svenska Kungahuset genom att i flera omgångar tjänstgöra som adjutant åt arvprins Gustaf Adolf.²¹

När spionerna sedan hade skaffat sig en perfekt "yta" skulle de infiltrera bourgeoisien. Det betyder att Cambridge spionerna valdes ut av Moskva och värvades innan de uppnått framstående positioner inom bourgeoisien. Förutom en antifascistisk eller kommunistisk övertygelse ville KGB/GRU alltid ha ytterligare en hållhake på sina agenter. Detta anordnades oftast i ett tidigt skede i spionens karriär för att senare kunna användas i utpressningssyfte ifall agenten började vackla.

Mycket talar för att Wennerström värvades av KGB senast under sin tjänstgöring i Moskva, 1940, och därefter bearbetades successivt för att någon gång 1948-49 bli överförd till GRU. KGB och GRU började samarbeta i början av det kalla kriget, ungefär 1948 enligt den avhoppade KGB arkivarien, Vasili Mitrokhin. De delade därmed på sina respektive agenter under en period.²² Rent generellt hörde militära agenter till GRU och civila agenter till KGB men eftersom underrättelsetjänsterna i många länder var civila eller åtminstone halv-civila blev det ibland lite blandad kompott. I England till

¹⁷ Den svenska nationalsocialismen, Tobias Hübinette 2002 sid 330, 452 (pocket).

¹⁸ Säpoarkivet, P4599, Wennerströms personakt.

¹⁹ The Sword and the Shield, The Mitrokhin Archive, Andrew/Mitrokhin 1999.

²⁰ Säpoarkivet, P4599, Wennerströms personakt, Försvarsstaben.

²¹ Säpoarkivet, P4599, Wennerströms personakt.

²² The Sword and the Shield, The Mitrokhin Archive, Andrew/Mitrokhin 1999.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

exempel hörde Cambridge Five till KGB trots att Kim Philby egentligen tillhörde den militära delen MI6 medan Anthony Blunt och Guy Burgess hörde till den civila säkerhetstjänsten MI5. Det finns vittnesmål i Wennerströmarkivet som anger att Wennerström överlämnat material i början av kriget till den ryske ambassadören Madame Kollontaj och även till annan ambassad-personal.²³

Kim Philby gavs intrycket av kontaktmannen OTTO vid deras första möten 1934 att han var medlem i Kominterns hemliga krig mot internationell fascism. Philby som idag anses som en av de förnämsta och nyttigaste sovjetiska spionerna som hittills avslöjats var avdelningschef på utrikesspionaget MI6. Philby beskriver sitt första möte med Otto på följande sätt:

*He was a marvellous man. Simply marvellous. I felt that immediately, and the feeling never left me... The first thing you noticed about him was his eyes. He looked at you as if nothing more important in life than you and talking to you existed at that moment... And he had a marvellous sense of humour.*²⁴

Jämför här med vad Wennerström sa om sin kontaktman Generalen:

*Här spelade generalens stora personlighet och inflytande på mig stor betydelse. Därtill kommer att jag lyckades i min spionverksamhet på ett sätt som inte motsvarades av någonting annat som jag företagit mig under min levnadsbana.*²⁵

Wennerström kan mycket väl ha varit antifascist redan under 1930-talet i likhet med Cambridge Five spionerna. Han började lära sig ryska 1933 och reste till Riga och bodde där hos en familj för att förkovra sig i ryska språkkunskaper. Wennerström säger följande om denna resa:

*Det stod en notis om språkutbildning i Riga, i min vildaste fantasi kunde jag inte drömma om vad den notisen skulle få för följder.*²⁶

I Riga blev Wennerström inkvarterad i en rysk familj. Lettland var vid denna tid en fri stat. Wennerström träffade en ung ryska som kom att bli hans dans och biopartner. Wennerström blev även god vän med en amerikansk underrättelseofficer vid namn, John.

*John blev tillsammans med min flickvåns bästa vän. Jag tror han arbetade för MI6, berättade Wennerström i förhören.*²⁷

Sergej Ivanovitj, inom den sovjetiska underrättelsetjänsten, fick uppdraget att bevaka Wennerström och eftersom Wennerström var vän med amerikanen John som hade fått det sovjetiska kodnamnet "EGON", blev även han utsatt för närgående bevakning. Ivanovitj var *energisk* som Wennerström beskrev det.

Wennerström lämnade Riga 1934. Han berättar att han då infördes i ryssarnas kartotek och att de sedan följde hans förehavanden och karriär i Sverige. Han säger *En gång införd i kartoteket så....*²⁸

²³ Säpoarkivet P4599, förhörstips och Säpoarkivet Venonamaterialet.

²⁴ The Sword and the Shield, The Mitrokhin Archive, Andrew/Mitrokhin 1999, sid 59.

²⁵ Säpoarkivet P4599, förhör Wennerström.

²⁶ Wennerströms memoarer: Från början till slutet, Wennerström 1972.

²⁷ Ibid och P4599.

²⁸ Wennerströms memoarer: Från början till slutet, Wennerström 1972.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

Wennerström berättade om detta lite naivt och jag tror att han ville dölja att han var en sovjetisk påläggskalv redan i Riga precis såsom NKVD, dåvarande KGB, arbetat med Cambridge Five gruppen åren 1933-34.

Om Wennerström lät sig värvas redan på 30-talet liksom sina kollegor i England var han sannolikt först och främst idealist och pengarna hade från början inte någon större betydelse, i den mån han överhuvudtaget fick några. Kim Philby hade i början av sin karriär faktiskt vägrat att ta emot pengar men KGB mer eller mindre tvingade honom att ta emot betalning just för att få ytterligare en hållhake på sin agent.

Ofta använde sig den sovjetiska under rättelsetjänsten av betalning genom tjänster och presenter eftersom många agenter inte ville kännas vid att de utförde betalt arbete åt Sovjet. De kände sig bättre till mods utan kontant-ersättningar förmodligen för att döva sina dåliga samveten. Det finns exempel på agenter som fått sina sommarhus i bland annat Stockholms skärgård uppbyggda och betalda av den sovjetiska ambassaden som ”tack för gott samarbete”. Även presenter såsom ryska antikviteter och konst har skänkts som ersättning för uppdrag.²⁹

Wennerström var visserligen snål och sparsam och inget tyder på att han haft ett vidlyftigt privatliv. Varken fin bil eller båt eller några andra lyxartiklar fanns hos Wennerströms. Visserligen bodde de fint men det berodde till stor del på Wennerströms relativt välbärgade hustru och svärföräldrar som själva var uppväxta och bodde i Djursholm utanför Stockholm. Huset var stort men ändå ett tämligen enkelt 40-talshus utan extravaganser. Tomten var enkelt

arrangerad utan någon direkt trädgård och med ett vanligt Gunnebostängsel runt om.

Wennerströms hus på Skirnervägen i Djursholm. Foto Säpo.

Wennerström berättade i sina memoarer att han i Moskva träffade någon som han själv beskriver som en ”sympatisk tysk.”

Wennerström skrev:

Han var inte som de andra tyskarna med klacksammanslagningar, Hitler-hälsningar och dessutom objektiv och inte mottaglig för nazistisk propaganda. Han skämdes å sitt lands vägnar när judehetsen kom på tal. Aschenbrenner var med andra ord sympatisk.³⁰

Detta uttalande bekräftar Wennerströms antifascistiska läggning i och med sättet han beskriver sin vän, Aschenbrenner.

Det finns uppgifter om att Wennerström kan ha varit homosexuell. Den ena uppgiften kommer från en tämligen säker källa, SPV (tyska säkerhetspolisen) som låter meddela svenska Säpo att:

Det är klarlagt att Wennerström varit homosexuell och att han arbetat för tyskarna under kriget.

²⁹ Anonym källa 2006.

³⁰ Ibid.

Wennerström och Cambridge Five spionerna

Den andra källan är en ingående skrivelse där det sägs att det varit väl känt inom den Internationella skarpskytteföreningen att *Wennerström hade starka homosexuella böjelser*.³¹

Försvarsstabens säkerhetsavdelning gör inte en lika säker bedömning utan skriver bara:

*vissa vaga indikationer tyder på att Wennerström skulle kunna vara bisexuell*³²

Min bedömning är att Wennerström, liksom Cambridge Five spionerna först och främst var antifascister. De avskydde de fascistiska strömningarna som på trettioalet kom nerifrån Tyskland och södra Europa. De förekom även i Sverige framförallt inom officerskåren och överklassen.

Om Wennerström dessutom var homosexuell så blir bilden än klarare. Vi skulle här kunna få förklaringen till att Wennerströms svärfar, konsul Carlsson i Djursholm redan i ett tidigt skede starkt rekommenderat svärsonen att elda upp namnet "Från början till slutet". Titeln utkom några år senare men då helt utan innehåll av antifascism, kommunism eller något annat motiv för spioneriet överhuvudtaget.

Detta var lite "kort" om spioneriets bevekelsegrunder.

Det uppenbara är inte alltid det som syns. / AJ

³¹ Säpoarkivet P4599, förhörstips bearbetade och pärm A42 ingående skrivelser.

³² Säpoarkivet, Wennerströms personakt P4599, Försvarsstabens pärm A29 Bedömanden.